

2. ЕКОЛОГІЯ ТА ДОВКІЛЛЯ

Науковий вісник НЛТУ України
Scientific Bulletin of UNFU
<http://nv.nltu.edu.ua>

<https://doi.org/10.15421/40270511>

Article received 22.06.2017 р.

Article accepted 29.06.2017 р.

УДК 574.45:346.52

ISSN 1994-7836 (print)
ISSN 2519-2477 (online)

@ ✉ Correspondence author
V. P. Novytskyi
vasiliy_nov@ukr.net

В. П. Новицький, В. П. Ландін

Інститут агроекології і природокористування, НААН України, м. Київ, Україна

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЄМНОСТІ МИСЛИВСЬКИХ УГІДЬ В АГРОЛАНДШАФТАХ УКРАЇНИ

Динамічне зниження чисельності польової фауни перетворюється в екологічну проблему загальноєвропейського масштабу. Зокрема, кризу популяцій осілих видів – зайця сірого та куріпки сірої, біоіндикаторів екологічного стану місцевих агроландшафтів, протягом останніх десятиліть активно обговорюють науковці Центральної та Західної Європи, тоді як у пострадянських країнах цим питанням донедавна приділяли недостатню увагу. Встановлено, тільки до 20 % площ орних земель сучасного Лісостепу України становлять певну кормову цінність у невегетаційний період для тварин-фітофагів, які є корисними видами дичини. Водночас, придатними біотопами для міофагів визнано стерні зернових і деяких технічних культур, оскільки поряд з посівами озимих вони є осередками концентрації та успішного розмноження мишоподібних гризунів. Виявлено, що відсутність чіткого і послідовного зазначення у вітчизняних базових законах і підзаконних регуляторних актах із сільськогосподарської експлуатації земель необхідності вжиття власниками земельних наділів або їх основними користувачами еколого-господарських заходів зі створення належних захисно-кормових умов для існування і відтворення фауністичних комплексів агроландшафтів є ключовим чинником формування незадовільної екологічної ємності польових мисливських угідь держави. Одним з ефективних правових інструментів поліпшення екологічної ємності сучасних сільськогосподарських угідь визнано законодавчо врегульоване відведення частини приватних земельних наділів під природні захисно-кормові ділянки поліфункціонального призначення.

Ключові слова: фауна; орні землі; біопродуктивність; нормативне забезпечення.

Вступ. Вітчизняні агроландшафти помітно домінують у питомій структурі мисливських угідь держави, становлячи зокрема для Полісся – 60,0 %, Лісостепу – 72,9 %, Степу – 76,3 % (Volokh, 2011). При цьому, варто зауважити – мисливська фауна сільськогосподарських угідь зазнає тут бінарного антропогенного навантаження, за безпосереднього вилучення частини популяцій шляхом добування та внаслідок докорінної трансформації середовищ існування тварин у процесі господарської діяльності. Тому ресурси польової дичини потребують особливо кропітких організаційно-управлінських заходів з їх охорони, відтворення та раціонального використання (Korzh & Frolov, 2011; Abelentsev, Shevchenko, & Arkhipchuk, 1972; Bondarenko, 2002; Bondarenko et al., 1990; Abelentsev, Arkhipchuk, & Shevchenko, 1973).

За результатами детального аналізу окресленої проблематики встановлено, що динамічне зниження чисельності польової фауни нині перетворюється в екологічну проблему загальноєвропейського масштабу. Зокрема, криза популяцій осілих видів – зайця сірого (*Lepus europaeus* Pallas, 1778) та куріпки сірої (*Perdix perdix* L., 1758), біоіндикаторів екологічного стану місцевих

агроландшафтів, протягом останніх 30 років активно обговорюють науковці Центральної та Західної Європи, тоді як у пострадянських країнах цим питанням донедавна приділяли недостатню увагу (Fediushko, Horbatenko, & Hryb, 2011; Fediushko, 2012; Maillard, Suffran, & Omnès, 2011).

Нині в агроландшафтах окремих природних зон України сформувалася специфічна штучна ритміка кормових і захисних умов, зумовлена регіональними агротехнічними особливостями вирощування сільськогосподарських культур. Після збирання врожаю на основних площах середовища існування руйнуються, а після закінчення посівних робіт – поступово відновлюються. Зазначена "пульсація" призводить до спонтанних біотопних перекочувувань тварин у стислі терміни, супроводжуючись зростанням їх смертності та зниженням ефективності відтворення популяцій у цілому (Volokh, 2004; 2011). Водночас, законодавство України з нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сферах охорони і спеціального використання тваринного світу, перебуваючи на стадії розвитку, донині залишається малоефективним у вирішенні низки глобальних викликів сьогодення, тому потребує подальшого

Інформація про авторів:

Новицький Василь Петрович, канд. с.-г. наук, ст. наук. співробітник. Email: vasiliy_nov@ukr.net

Ландін Володимир Петрович, д-р с.-г. наук, професор, зав. відділу. Email: vlad_land@ukr.net

Цитування за ДСТУ: Новицький В. П., Ландін В. П. Теоретико-правові засади підвищення екологічної ємності мисливських угідь в агроландшафтах України. Науковий вісник НЛТУ України. 2017. Вип. 27(5). С. 55–58.

Citation APA: Novytskyi, V. P., & Landin, V. P. (2017). Theoretical and legal framework to improve the ecological capacity of the hunting grounds in agricultural landscapes of Ukraine. Scientific Bulletin of UNFU, 27(5), 55–58. <https://doi.org/10.15421/40270511>

вдосконалення та адаптації до норм Європейського Союзу (Ivanusa & Kholyavka, 2012; Drobot & Protsiv, 2011; Leonets, 2014).

Мета роботи – оцінити потенційні кормозахисні властивості вітчизняних агроландшафтів у невегетаційний період, на прикладі Центрального Лісостепу України, та запропонувати теоретико-правові засади підвищення їх екологічної ємності для осілих видів мисливської фауни.

Матеріали та методика дослідження. Для досліджень застосовано основні польові методами – моніторингові та типологічні (Derzhkomiis Ukrainy, 2002) та камеральні – математико-статистичні, аналітичні, синтетичні та дедуктивні (Konverskyi, 2010; Yurynets, 2011).

Результати дослідження та їх обговорення. Аналізуючи нормативно-правове забезпечення сільськогосподарської діяльності у державі, першочергово варто звернути увагу на Закони України (ЗУ) "Про землеустрій" і "Про охорону земель", "Порядок розроблення проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь", Постанову Кабміну "Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах", де не згадується жодного слова щодо врегулювання зазначеної проблематики. Окремо варто підкреслити формальне недотримання аграріями вимог цільової ст. 39 (Охорона середовища існування, умов розмноження, шляхів міграції тварин) ЗУ "Про тваринний світ", як результату їх декларативності та не підкріплення підзаконними регуляторними актами у вигляді деталізованих вимог, інструкцій тощо.

Поміж тим, за результатами власних ретроспективних та польових досліджень можна констатувати – трансформація сільськогосподарських ландшафтів України у XXI ст. зазнала ще більших, порівняно з попередніми десятиліттями, негативних перетворень стосовно сезонного забезпечення місцевої фауни захисно-кормовими стаціями. Серед причин виникнення подібної ситуації ключовими вважаємо такі:

- знищення вітчизняної галузі скотарства упродовж другої половини 90-х – початку 2000-х років, а разом з нею розорювання чи занедбання штучних пасовищ і сіножатей та, головне, різке скорочення багатопільних сівозмін, які передбачали утримання значних площ під багаторічними травами – найважливішою групою цілорічно доступних кормових та виводкових (гніздових) стацій для осілих на орних землях видів тварин;
- переорієнтація галузі рослинництва на "рейки" ринкових відносин, що спровокувало тотальне поширення монокультурного землеробства з переважанням у посівних площах високостеблевих зернових та олійних культур – малопридатних стацій для існування корисної мисливської фауни відкритих ландшафтів (Volokh, 2011; Bondarenko, 2002);
- масовий перехід до технологій зяблевого обробітку ґрунту, спровокований як агротехнологічними новаціями так, зокрема, і економічними мотивами через швидке зростання цін на паливо-мастильні матеріали.

Як результат, сучасні ландшафти орних земель Лісостепу України у невегетаційний період набули спустошливого вигляду, розбавлені поодинокими вкрапленнями озимих та малоцінних, у трофічному сенсі, сте-

рень пізно зібраних культур, переважно кукурудзи на зерно (табл. 1).

Табл. 1. Типологічна характеристика зимових стацій на орних землях Центрального Лісостепу, грудень – лютий 2015-2017 рр.

Регіон досліджень, довжина маршруту	Підтип стації	Обліковано польових контурів	
		од.	%
Правобережжя Центрального Лісостепу (Кагарлицький, Миронівський р-ни), 53 км	зяб	25	62,5
	післяжнивні залишки	4	10
	озимі	11	27,5
	пар	0	0
Лівобережжя Центрального Лісостепу (Переяслав-Хмельницький р-н), 105 км	зяб	73	73
	післяжнивні залишки	10	10
	озимі	17	17
	пар	0	0
Лівобережжя Центрального Лісостепу. Східний напрям. (Бориспільський, Барішівський, Яготинський, Драбівський р-ни), 200 км	зяб	105	73,9
	післяжнивні залишки	16	11,3
	озимі	19	13,4
	пар	2	1,4
	разом	142	100

безумовно, подібні моніторингово-аналітичні підходи не повній мірі можна вважати методично надійними, проте переконані, що вони з високою вірогідністю характеризують загальні тенденції, які склалися у вітчизняних агроландшафтах.

Отже, усереднені дані сукупності зимових площ під зябом у досліджуваному регіоні становили 69,8 %. На трофічно цінні для мисливської фауни озимі культури припадало від 13,4 до 27,5 %, у традиційно "зернових" Кагарлицькому і Миронівському районах, агросектори яких значною мірою орієнтовані на задоволення сировинних потреб хлібокомбінатів Києва та міст-супутників. При цьому треба зазначити, що така низька концентрація посівів озимих не тільки не задовольняє харчові потреби тварин, у зв'язку з екологічними законами їх територіального розподілу, а й зумовлює посилення хижацького та браконьєрського пресу на ценопопуляції фітофагів, зокрема зайця сірого, у зв'язку з добовою ритмікою локалізації дичини на таких незначних ділянках.

Території, зайняті під післяжнивними залишками, у середньому становили 10,4 %. Але при цьому варто зазначити, що вони здебільшого були представлені малоцінною для фітофагів стернею кукурудзи. Наприклад, на Лівобережжі Центрального Лісостепу у структурі зимових площ під стернями – власне кукурудзяні становили 97 %. Тоді як на інші площі під стернею припало тільки 3 %, зокрема під соняшником – 1 %. Окремо варто згадати про мізерний відсоток територій під багаторічними парами, які активно використовують більшість видів тварин, насамперед у ролі весняно-виводкових стацій.

Отже, тільки до 20 % площ орних земель сучасного Лісостепу становлять певну стаціональну, насамперед кормову, цінність у невегетаційний період для тварин-фітофагів, які є господарсько-корисними видами дичини. Тоді як до придатних біотопів для міофагів можна віднести стерні будь-яких зернових і деяких технічних (соняшник) культур, оскільки поряд з посівами озимих вони є осередками концентрації та успішного розмноження мишоподібних гризунів.

Загалом, дещо краща ситуація сформувалася на півдні та півночі держави, де, у першому випадку, закладають більші площі під посіви озимих культур, тоді як у другому – характерний значно менший відсоток розораності.

Вочевидь, окресленою проблематикою варто перейнятися на найвищому державному рівні зі залученням профільних органів виконавчої влади, науково-дослідних установ, ініціюванням масштабних громадських обговорень тощо щодо внесення до чинних земельних і природоохоронних нормативно-правових актів різних рівнів доповнень, які регламентували б обов'язковість забезпечення агроландшафтів відносно стабільними у часі і просторі захисно-кормовими умовами для диких тварин. Загалом, через загрозливу розораність території України (Кгунов, 2009; Danylyshyn, 2006), ця пропозиція гармонійно поєднується з цілою низкою законодавчих вимог і суспільних ініціатив, спрямованих на відновлення екологічної стійкості та рекреаційної привабливості вітчизняних агроландшафтів.

Концептуальні підходи до рішення поставленого завдання, на нашу думку, можуть виглядати так:

- I. З огляду на завершений процес розпаювання земель, найефективнішим політико-правовим рішенням держави могло б бути перекладання обов'язків та відповідальності щодо створення для корисної місцевої фауни агроландшафтів природних захисно-кормових ділянок (ПЗКД) поліфункціонального призначення (профілактика вітрової і водної ерозії ґрунтів, збереження біорізноманіття тощо), господарського, фітосанітарного нагляду за їхнім станом і т.ін. на власників земельних паїв.
- У разі передачі останніх у користування третій стороні, законодавчо врегулювати можливість повного чи часткового перекладання за умовами договору зазначених обов'язків та відповідальності на тимчасового користувача угідь на період оренди;
- II. Для зняття соціальної напруги варто передбачити прозору, науково обґрунтовану, уніфіковану для держави загалом або з урахуванням регіональних агроекологічних особливостей, систему відведення територій під зазначені цілі. З урахуванням досвіду країн ЄС, вважаємо, що відведення площ під ПЗКД на рівні 5-7 %, незалежно від розміру паю, було б цілком достатнім.
- III. Поряд з уніфікованими підходами до запровадження мінімальної ширини (хорди) ПЗКД, ввести гнучкі параметри створення таких ділянок у вигляді біогалявин, реміз, буферних смуг тощо під неінвазійними господарсько цінними багаторічними травами та деревно-кущовою рослинністю. Необхідно, зокрема, передбачити можливість зниження регламентованого відсотка відведення площ під ПЗКД, якщо ті нерозривно межуватимуть з такими самими, відведеними від іншого паю, створюючи більшу суцільну площу ПЗКД та підвищуючи цим її екологічну цінність;
- IV. Обов'язки з розроблення проектів організації подібних територій покласти на власників земельних паїв спільно (за погодженням, наглядом) з місцевими органами самоврядування і виконавчої влади з питань охорони довкілля, мисливського господарства та відповідно до попередньо розроблених, законодавчо закріплених, науково обґрунтованих регуляторних нормативно-правових актів: порядків, інструкцій, методичних рекомендацій.
- V. Необхідно заборонити власникам (орендарям) земельних наділів використовувати ПЗКД для пересування сільгосптехніки, облаштування ґрунтових доріг та інших видів нецільового використання, окрім природо-

охоронних і мисливсько-господарських у межах чинного законодавства.

Зазначені підходи є, на наш погляд, чи не єдиним виходом з "патової" ситуації, котра склалася в агроландшафтах нашої держави після набуття чинності Указу Президента України № 720/595 від 08.08.1995 р. "Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям", який на той час, на жаль, не містив навіть елементарних засад екологічної політики.

Висновки. Відсутність чіткого і послідовного зазначення у вітчизняних базових законах і підзаконних регуляторних актах із сільськогосподарської експлуатації земель необхідності (покладених зобов'язань) вжиття власниками паїв або основними користувачами еколого-господарських заходів та їх уніфікованого переліку щодо створення належних захисно-кормових умов, зокрема у невегетативний період, для існування і відтворення фауністичних комплексів агроландшафтів є ключовим чинником формування незадовільної екологічної ємності польових мисливських угідь держави.

Одним з ефективних правових інструментів поліпшення екологічної ємності сучасних сільськогосподарських угідь є законодавчо врегульоване відведення частини приватних земельних наділів під природні захисно-кормові ділянки поліфункціонального призначення.

Перелік використаних джерел

- Abelentcev, V., Shevchenko, A., & Arkhipchuk, V. (1972). Selskoe khoziaistvo i dich. *Okhota i okhotniche khoziaistvo*, 9, 12-13. [in Russian].
- Abelentcev, V. I., Arkhipchuk, V. A., & Shevchenko, L. S. (1973). Gibel dichi v selskokhoziaistvennykh ugodiakh i problemy ee okhrany. *Razvitie okhotnichevoogo khoziaistva Ukrainskoi SSR: mater. dokl. 2 nauch.-proizvod. konf. Kiev*, pp. 25–28. [in Russian].
- Bondarenko, V. D. (2002). *Biotekhniiia*. Vol. 2. Lviv: IZMN. 348 p. [in Ukrainian].
- Bondarenko, V. D., Delehan, I. V., Mykhailiuchenko, M. T., & Solovii, I. P. (1990). *Okhorona fauny v ahrolandshaftakh*. Lviv: Vyd-vo Lviv. lisotekh. in-tu, 81 p. [in Ukrainian].
- Danylyshyn, B. M. (Ed.) (2006). *Pryrodno-resursna sfera Ukrainy: problemy staloho rozvytku ta transformatsii*. Kyiv: Nichlava, 704 p. [in Ukrainian].
- Derzhkomlis Ukrainy (2002). *Nastanova z uporiadkuvannia myslyvskykh uhid*. Kyiv: Vyd-vo Derzhkomlisu Ukrainy, 113 p. [in Ukrainian].
- Drobot, I. O., & Protsiv, O. R. (2011). *Rozvytok systemy derzhavnoho rehuliuвання myslyvskoho gospodarstva Ukrainy v konteksti adaptuvannia do umov Yevropeiskoho soiuzu. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr. Khark. rehion. in-tu derzh. upr. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy*, (Vol. 2(40), 1–8). Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU "Mahistr". [in Ukrainian].
- Fediushko, M. P. (2012). *Reaktsii indykatorykh vydiv asotsiiovanoho ahrobioriznomanittia na pestytsydne navantazhennia ahrolandshaftiv. Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly: Ekolohiia*, 206(194), 20–23. [in Ukrainian].
- Fediushko, M. P., Horbatenko, A. A., & Hryb, O. H. (2011). *Indykatory stanu asotsiiovanoho ahrobioriznomanittia. Naukovi dopovidi NUBiPU*, 5(27), 14–18. Retrieved from: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Nd/2011_5/11fmp.pdf. [in Ukrainian].
- Ivanusa, A. V. & Kholyavka, V. Z. (2012). Analysis of law enforcement of hunting in Ukraine. *Scientific bulletin of UNFU*, 22(1), 165–170.
- Konverskyi, A. Ye. (Ed.) (2010). *Osnovy metodolohii ta orhanizatsii naukovykh doslidzhen*. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury, 352 p. [in Ukrainian].

- Korzh, O. P., & Frolov, D. O. (2011). Zookultura myslyvskoho fazana v Ukraini. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 1, 53–61. [in Ukrainian].
- Kryvov, V. M. (2009). Ekologichno bezpechne zemlekorystuvannia Lisostepu Ukrainy. *Problema okhorony gruntiv* (2nd ed.). Kyiv: Urozhai, 302 p. [in Ukrainian].
- Leonets, V. V. (2014). Osoblyvosti i perspektyvy rozvytku pryrodokhoronnoho zemlekorystuvannia. *Aktualni problemy ekonomiky*, 2, 321–327. [in Ukrainian].
- Maillard, J.-F., Suffran, Y., & Omès, F. (2011). Machinisme agricole et faune sauvage. *Faune sauvage*, 291, 49–54.
- Volokh, A. M. (2004). Velyki ssavtsi Pivdennoi Ukrainy v XX st. (dynamika arealiv, chyselnosti, okhorona ta upravlinnia): avtoref. dys. d-ra biol. nauk. Kyiv, 32 p. [in Ukrainian].
- Volokh, A. M. (2011). Ahrolandshafy Ukrainy yak myslyvski uhid-dia. *Zb. nauk. st. III-ho Vseukrainskoho zizdu ekologiv z mizhnarodnoiu uchastiu*, (Vol. 1, 301–305). Vinnytsia. [in Ukrainian].
- Yurynets, V. Ye. (2011). *Metodolohiia naukovykh doslidzhen*. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 178 p. [in Ukrainian].

В. П. Новицкий, В. П. Ландин

Институт агроэкологии и природопользования, НААН Украины, г. Киев, Украина

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЕМКОСТИ ОХОТНИЧЬИХ УГОДИЙ В АГРОЛАНДШАФТАХ УКРАИНЫ

Динамичное снижение численности полевой фауны превращается в экологическую проблему общеевропейского масштаба. В частности, кризис популяций оседлых видов – серого зайца и куропатки серой, биоиндикаторов экологического состояния местных агроландшафтов, в течение последних десятилетий активно обсуждается учеными Центральной и Западной Европы, тогда как в постсоветских странах этим вопросам до недавнего времени уделялось недостаточно внимания. Установлено, только до 20 % площадей пахотных земель современной Лесостепи Украины представляют собой определенную кормовую ценность в невегетационный период для животных-фитофагов, которые являются полезными видами дичи. В то время, подходящими биотопами для миофагов признано стерни зерновых и некоторых технических культур, поскольку наряду с посевами озимых они являются очагами концентрации и успешного размножения мышевидных грызунов. Выявлено, что отсутствие четкого и последовательного указания в отечественных базовых законах и подзаконных нормативных актах по сельскохозяйственной эксплуатации земель необходимости принятия собственниками земельных наделов или основными пользователями эколого-хозяйственных мероприятий по созданию надлежащих защитно-кормовых условий для существования и воспроизводства фаунистических комплексов агроландшафтов является ключевым фактором формирования неудовлетворительной экологической емкости полевых охотничьих угодий государства. Одним из эффективных правовых инструментов улучшения экологической емкости современных сельскохозяйственных угодий признано законодательно урегулированный отвод части частных земельных наделов под естественные защитно-кормовые участки полифункционального назначения.

Ключевые слова: фауна; пахотные земли; биопродуктивность; нормативное обеспечение.

V. P. Novytskyi, V. P. Landin

Institute of Agroecology and Environmental Management, NAAS Ukraine, Kyiv, Ukraine

THEORETICAL AND LEGAL FRAMEWORK TO IMPROVE THE ECOLOGICAL CAPACITY OF THE HUNTING GROUNDS IN AGRICULTURAL LANDSCAPES OF UKRAINE

A dynamic decrease in the number of field fauna is turning into an environmental problem throughout Europe. In particular, the crisis of populations of sedentary species – the gray hare and grey partridge, bio-indicators of the ecological condition of the local landscape in recent decades is actively discussed by scientists in Central and Western Europe, whereas in post-Soviet countries until recently, little attention was paid to these issues. In the course of our research we discovered that only 20 % of the arable land of modern forest-steppe of Ukraine is of a certain feeding value in non-vegetative season for animals-phytophages, which are useful types. At that time, suitable habitats for predators is recognized as the stubble of grain and some technical cultures, because along with the winter crops they are centers of concentration and a successful breeding rodents. It is also revealed that the lack of clear and consistent guidance in the national basic laws and sub-law regulations on agricultural land use need adoption, owners of land plots or the main users of environmental-economic measures to establish appropriate protective and feeding conditions for the existence and reproduction of fauna complexes of agricultural landscapes is a key factor in the formation of unsatisfactory ecological capacity field hunting grounds in the state. Thus, one of the most effective legal instruments to improve the environmental capacity of modern agricultural lands are recognized as regulated by law the withdrawal of part of private land plots under the natural protective and foraging areas multifunctional purpose.

Keywords: fauna; arable land; productivity; regulatory support.